

T.C. BAŞBAKANLIK
ATATÜRK KÜLTÜR, DİL ve TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ



G.6

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE
İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

CUMHURİYET TARİHİ ARAŞTIRMALARI - I
90. YILINDA LOZAN VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ ULUSLARARASI SEMPOZYUMU

STUDIES OF REPUBLICAN HISTORY-I
INTERNATIONAL SYMPOSIUM OF THE TREATY OF LAUSANNE AND THE REPUBLIC OF TURKEY ON THE 90TH ANNIVERSARY

13-15 KASIM / *NOVEMBER 2013*

AÇILIŞ / *OPENING*
13 KASIM / *NOVEMBER* 2013
Hacettepe Üniversitesi Beytepe Kampüsü
Beyaz Ev Balo Salonu
Hacettepe University Beytepe Campus
Beyaz Ev Ball Hall

SEMPOZYUM KURULLARI / *COMMITTEES OF SYMPOSIUM*

DÜZENLEME KURULU
ORGANIZING COMMITTEE

Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU
Prof. Dr. Çağrı ERHAN
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN
Prof. Dr. Fatma ACUN
Doç. Dr. Derviş KILINÇKAYA
Doç. Dr. Saime Selenga GÖKGÖZ
Doç. Dr. Kenan OLGUN
Doç. Dr. Seyfi YILDIRIM

BİLİM KURULU
SCIENCE COMMITTEE

Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN
Nihat BÜYÜKBAŞ
Prof. Dr. Halil BAL
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN
Prof. Dr. İsmail COŞKUN
Prof. Dr. Çağrı ERHAN
Prof. Dr. Bedri GENCER
Prof. Dr. Abdullah İLGAZİ
Prof. Dr. Selami KILIÇ
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU
Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ
Prof. Dr. Mehmet TEMEL
Prof. Dr. Mustafa TURAN
Prof. Dr. Ömer TURAN
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR
Prof. Dr. Selma YEL
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ
Prof. Dr. Yusuf SARINAY
Prof. Dr. Fatma ACUN
Prof. Dr. Burçin EROL
Prof. Dr. Süleyman SEYDİ
Prof. Dr. Mehmet ÖZDEN
Prof. Dr. Nuri YAVUZ
Doç. Dr. Kemal ÇELİK
Doç. Dr. Kenan OLGUN
Doç. Dr. Hamit PEHLİVANLI
Doç. Dr. Uğur ÜNAL
Doç. Dr. Seyfi YILDIRIM
Doç. Dr. Saime Selenga GÖKGÖZ
Doç. Dr. M. Derviş KILINÇKAYA
Doç. Dr. Ayten SEZER ARIĞ
Doç. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ
Doç. Dr. Serdar SAĞLAM
Doç. Dr. Rüya KILIÇ
Em. Büyükelçi Taner BAYTOK
Doç. Dr. Celal METİN
Doç. Dr. Orhun YAKIN
Dr. Sadık ERDAŞ

SEKRETERYA
SECRETARIAT

Hüseyin TOSUN
Duygu TÜRKER
Murat SAYGIN

13 KASIM / *NOVEMBER* 2013
SALON I / *HALL I*
II. OTURUM / *SESSION II*

Oturum Başkanı / Chairperson: Ömer TURAN, Prof. Dr.

14.00-14.20	Hikmet ÖKSÜZ - İsmail KÖSE, *Prof.Dr./ Yrd. Doç. Dr. / Assist. Prof. Dr.*	Amiral Bristol'un Günlük ve Raporlarında Lozan Müzakerelerinin Birinci Aşaması / *The First Stage of the Treaty of Lausanne in Admiral Bristol's Diaries and Reports*
14.20-14.40	Roida RZAYEVA, *Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr*	Rus ve Azerbaycan Kaynaklarında Lozan / *Lausanne Treaty in the Russian and Azerbaijani Resourcnces*
14.40-15.00	Cemal AYRIMLI, *Emekli Üni.Müder. / Retired Lecturer*	İran ve Lozan Konferansı / *Iran and The Conference of Lausanne*
15.00-15.20	Gaffar Çakmaklı MEHDİYEV, *Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr.*	Ermenice Basında Lozan Barış Antlaşmasının İptali Talepleri ve Yeni Ermeni İddiaları / *The Demands to Nullify the Treaty of Lausanne in the Armenian Press and New Allegations of Armenia*
15.20-15.40	**Tartışma / Discussion**	

15.40-16.00: Çay-Kahve Arası / *Tea-Coffee Break*

AMİRAL BRİSTOL'UN GÜNLÜK VE RAPORLARINDA İLK TUR LOZAN MÜZAKERELERİ

Hikmet Öksüz[*]
İsmail Köse[**]

BİLDİRİ ÖZETİ

Amiral Mark Lambert Bristol, Paris Barış Konferansı başladıktan hemen sonra, 1919 yılı Ocak ayı sonunda İstanbul'da görevlendirildi ve kendisine aynı yılın Ağustos ayında Yüksek Komiser unvanı verildi. 1927 yılı başına kadar Türkiye'de görev yapan Amiral Bristol, ABD ile Türkiye arasındaki *de facto* (fiili) diplomasi döneminde ülkesinin en üst düzey temsilcisi olarak görev yaptı. ABD Dışişleri Bakanlığı'nın talimatıyla Birinci Tur Lozan Konferansı'na katılan Bristol, şahit olduğu hadiseleri ve müzakerelerin arka planı ile kendisine ulaşan Ermeni taleplerini günlüklerine kaydetti. Her ne kadar ABD temsilcileri Lozan Konferansı'na gözlemci sıfatı ile katılmış olsalar da, Ermenilere Ulusal Yurt verilmesi, kapitülasyonlar, azınlıklar ve tazminat gibi konularda Amerikan temsilcileri aktif olarak müzakerelere katıldılar. Amiral Bristol'un tutmuş olduğu günlükler belirtilen konulardaki Amerikan yaklaşımını ve bazı durumlarda üç Amerikan temsilcisi; Richard W. Child, Joseph Grew ve Amiral Mark Lambert Bristol arasındaki anlaşmazlıkları da ortaya koymaktadır.

Amiral Bristol Lozan Müzakereleri başladıktan bir hafta sonra Lozan'a gelerek müzakerelerde yer aldı ve ilk haftalarda Lozan'da bulunan Ermeni temsilcileri ile misyonerler sık sık Amiral Bristol ile görüşerek Ermeni Ulusal Yurt talepleri için kendisinin desteğini sağlamaya çalıştılar. Ermeni temsilcileri ve misyonerlerin yanında İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcileri de ilk tur süresince Amerikan Başdelegesi Child, Grew ve Bristol ile temasta bulundular. Belirtilen görüşmelerin Bristol ile yapılanlarının içeriklerini Bristol günlüklerinde bulmak mümkündür. Özellikle, Başdelege Child'ın Lord Curzon ile, kendilerini bilgilendirmeden görüşmelerde bulunmasından duyulan rahatsızlık Bristol Günlüklerine açıkça yansımıştır. Amerikan Hükümetinin kapitülasyonlar, azınlıklar, Boğazlar, Duyun-u Umumiye İdaresi, arkeolojik kazılar, talepler sorunu, nüfus mübadelesi, patrikhane gibi konularda oluşturduğu müzakere yaklaşımı ve ilk tur müzakereleri süresince Türk Heyeti ile diplomatik ilişkileri normalleştirecek antlaşma imzalamaktaki tereddütlü yaklaşımı sebep-sonuç ilişkisi içerisinde yine Bristol tarafından Günlük ve Raporlara kaydedilmiştir.

İlk Tur Müzakerelerinin son günlerinde barışı sağlama çalışmaları ve Lord Curzon'un Türk Heyeti üzerinde bilinçli olarak kurduğu baskı ve tırmandırdığı gerilim de Bristol tarafından detayları ile günlüklerine kaydedilmiştir. İkinci Tur Müzakerelere katılmamış olan Bristol, son olarak

[*] Prof. Dr.; h.oksuz@ktu.edu.tr
[**] Yrd. Doç. Dr.; ismailkosetr@erciyes.edu.tr

Lozan'dan İstanbul'a dönerken yolun bir kısmında İsmet Paşa ile birlikte seyahat etmiş ve İsmet Paşa ile arasında geçen konuşmaları günlüklerine kaydetmiştir.

ANAHTAR KELİMELER / KEY WORDS: Amiral Bristol, Lozan Konferansı, Misyonerler, Ermeniler, Bağlaşıklar

FIRST ROUND LAUSANNE NEGOTIATIONS IN ADMIRAL BRISTOL'S DIARIES AND REPORTS

ABSTRACT

Soon after the beginning of Paris Peace Conference Admiral Mark Lambert Bristol was appointed to Istanbul, at the end of the January 1919 and in the same year on August he was granted with the title of High Commissioner. Admiral Bristol was charged in Turkey until 1927 and he was the highest USA Official to Turkey during *de facto* diplomatic relations between both countries. By the direction of USA Department of State, he participated to the First Round Lausanne Conference and written down all Armenian claims, what he witnessed, heard and what were the background of negations. Even though USA representatives were observers in Lausanne, they actively took part in the negotiations for a national homeland to Armenians, capitulations, minorities, indemnities etc. The Diaries written down by Admiral Bristol give details regarding aforesaid issues and show USA's approach to these matters. Even in some cases Bristol Diaries and Reports show hard discussions and conflicts among three American representatives respectively, Richard W. Child, Joseph Grew and Admiral Mark Lambert Bristol.

Admiral Bristol arrived Lausanne one week after the inauguration of the Conference and participated to negotiations. During the first weeks of the negotiations Armenian representatives and missionaries frequently met with Bristol to steer him into their policy and make him assist them for a national homeland where would be pieced from Turkey. Beside Armenian representatives and missionaries, during first round negotiations English, Italian and French representatives also had several meetings with American Head Delegate Child, Grew and Bristol. It is possible to see information about some of these meetings which were done with Bristol. Especially, in Bristol Diaries it is possible to see the disturbance emerged due to Head Delegate Child's self-meetings with Lord Curzon without informing the rest. In Bristol Diaries and Reports it is possible to see background of USA Government's negotiation approach on capitulations, minorities, Straits, Ottoman Depts., archeological excavations, claims, population exchange, Fener Patriarchate and the dualistic approach not the sign a treaty with Turkey that would normalize the diplomatic relations.

Admiral Bristol recorded all details into his Diaries regarding to the efforts to reach peace during the last days of the First Negotiations and pressure and tension on Turkish Delegation deliberately created by Lord Curzon. Admiral Bristol did not take part in Second Round Negotiations

and while he was returning to Istanbul after the First Round, he traveled with Ismet Pasha some part of the way and recorded his conversation into his Diaries with Ismet Pasha.

ANAHTAR KELİMELER / KEY WORDS: Admiral Bristol, Lausanne Conference, Missionaries, Armenians, Allies

Giriş:

Lozan Konferansı, Osmanlı Devleti'nin son döneminde başlayıp, 30 Ağustos 1922 tarihinde bir ölüm kalım zaferiyle sonuçlanan Büyük Taarruz ile biten yaklaşık on yıllık savaş dönemini sona erdiren müzakereler silsilesi olduğundan ve bir bakıma Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulup gelişmesi için gerekli barış dönemini sağladığından dolayı yadsınamaz bir öneme sahiptir. Bu zamana kadar Lozan müzakereleri ile ilgili çok sayıda çalışma yapılmış ve müzakere tutanakları, Fransızca orijinalinden merhum Seha L. Meray tarafından sekiz cilt halinde Türkçeye çevrilmiştir.[1] Fakat hatırdan çıkartılmaması gereken en önemli konu, müzakere tutanaklarının konferanstaki buzdağının görünen yüzü olduğu ve asıl mücadelenin gayri resmi ortamlarda gerçekleştiği ve su altındaki bu kısmın bilinmeden tutanakların sürece tam anlamıyla ışık tutmasının imkansızlığı gerçeğidir.

Türk temsilciler dahil, Lozan Konferansı'na katılan diğer ülke delegelerinin bir kısmı daha sonra anılarını kaleme almışlardır fakat anlaşıldığı kadarıyla bu esnada bir tür oto-sansür uygulanarak dönemin dış politika yaklaşımını olumsuz etkileyebilecek bilgilerin açıklanmasından kaçınılmıştır.

Amiral Bristol, Dışişleri Bakanlığı tarafından gözlemci olarak görevlendirilerek Lozan Konferansı'nın ilk turuna katılmıştır. Bakanlık ikinci turda Bristol'un İstanbul'da kalarak Ankara ile Lozan arasında bir tür irtibat subayı görevi yürütmesini uygun görmüştür. Bristol, Lozan sonrası anılarını yazarak yayınlamayan delegeler arasındadır fakat ilk tur müzakereleri esnasında şahit olduğu hadiseleri, gayri resmi görüşmeleri ve perde arkasından strateji uygulama girişimlerini şahsi günlüğüne kaydetmiştir.

Türkiye ile Bağlaşıklar arasındaki savaş durumunu sona erdiren Lozan Konferansı iki turdan oluşur. İlk Tur Lozan Konferansı, 20 Kasım 1922 tarihinde Mudanya Mütarekesi (14 Ekim 1922) imzalandıktan 37 gün sonra başlamıştır. İlk Tur müzakerelerinde Türk Heyetini zorlu bir süreç bekliyordu ve 6 Şubat'a kadar süren ilk tur müzakerelerinde Bağlaşıklar bir blok halinde hareket etmişlerdir. ABD temsilcilerinin de, özellikle Başdelege Child'ın ilk tur müzakereleri süresince Bağlaşıklarla hareket ettiği görülür. Yaklaşık iki buçuk ay süren ilk turda anlaşma sağlanamayarak 6 Şubat 1923'te görüşmelere ara verilmiştir.

Lozan görüşmeleri başladığında Amerika'nın Ankara'daki temsilcisi mümessil sıfatıyla burada bulunan Konsolos Robert Imbrie idi. Imbrie, Ankara'daki durum ve gelişmeler hakkında Dışişleri Bakanlığına raporlar yazıyor, belli zamanlarda da İstanbul'daki temsilcilikte bulunuyordu. Örneğin Imbrie, 15 Şubat'ta Dışişleri Bakanlığı'na göndermiş olduğu raporda, Konferans müzakereleri tıkanmışken Türk ordusunun da askeri hazırlıklara

[1] Bkz. Sehal L. Meray, **Lozan Konferansı Tutanaklar-Belgeler,** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969. C. I-VIII.

başladığını bildirmiştir.[2] Ocak ayı başında Imbrie'ye yardımcı olmak üzere Maynard Barnes ve Mayıs ayında Maxwell Blake görevlendirilmiştir.[3]

Lozan müzakerelerini ilgili ilgisiz bir basın ordusu izlemiştir.[4] Amerika'nın en büyük gazetesi *New York Times* Lozan'a Edwin L. James'i göndermişti. Konferanstaki tüm gelişmeler, bazen müzakere tutanakları dahil olmak üzere bir gün sonra *New York Times*'ta yayınlanıyordu. James, Ermeni ve Rum propagandası ile yüklü olarak Lozan'a gelmişti ve Türk karşıtlığı ile biliniyordu. Bu eğilim, ilk haftalardan itibaren James'in Lozan'dan günaşırı göndermekte olduğu haberlerde, taraflı yorumlarda ve hadiselerin belli kısımlarının sansürlenmesinde açıkça ortaya çıkmıştır.[5]

Bu esnada Bristol Lozan'da bulunuyordu ve ABD Dışişleri Bakanlığı Ankara'dan gelen bilgi akışının daha yoğun ve detaylı olmasını istiyordu. Ayrıca, henüz Ankara ile İstanbul arasında şifre telgraf ile haberleşme izni alınamamıştı. Bu nedenle Bakanlığın talebi ile 1923 Ocak ayı başında Imbrie'ye yardımcı olmak üzere Konsolos Maynard B. Barnes de Ankara'ya gönderilmiştir.[6] Askeri hareketlilik dolayısıyla Eskişehir'deki kontrollerde güçlüklerle karşılaşan Barnes, Ankara'ya gitmeyi başararak Başbakan Hüseyin Rauf Bey (Orbay) ile görüşebilmiş, H. Rauf Bey Barnes'e; "Lozan'daki Amerikan temsilcilerinin Türkiye'ye karşı olumsuz tavırlarının devam etmesi halinde Amerikan şirketlerine tanınan kolaylıklara son verileceğini" söylemiştir. Barnes, Konferans kesilirse Türk Ordusu'nun nereden saldıracağını öğrenmeye çalışıyordu ve muhtemelen bu yönde talimat almıştı. Başbakan Rauf Bey Barnes'in amacını fark ederek kendisine çok fazla bilgi vermekten kaçınmıştır.[7]

Barnes, Ankara'da az bir süre kaldıktan sonra önce İstanbul'a dönmüş ve oradan da Lozan'a gitmiştir.[8] Barnes, 21 Ocak'ta Lozan'dan ayrılarak tekrar İstanbul'a dönmüştür. İki ülke arasında *de juro* ilişki bulunmadığı için Barnes de Imbrie gibi Bristol'un mümessili sıfatıyla Ankara'da görev yapmaktaydı.

Ele alınan dönemde ABD çok fazla Avrupa işlerine dahil olmak istemiyordu. Savaşın kazanılmasından sonra Okyanus ötesindeki görevin tamamlandığına inanılıyordu. Senatörler Lodge ve Borah Amerika'nın Avrupa'dan çekilmesinin sözcülüğünü yapmaktaydı.[9] Zaten

---

[2] *The Special Mission at Lausanne to the Secretary of State,* Angora, February 15, 1922, **PRFRUS 1923**, C. II, Washington: Government Printing Office, 1938. s. 970-71.

[3] **Library of Congress Manuscript Division (LCMD) The Papers of Mark L. Bristol-V**, *War Diary,* May 24, 1923; (Bundan sonra "**LCMD**" olarak kısaltılacaktır); **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-V**, *War Diary,* June 28, 1923.

[4] Ali Naci Karacan, **Lozan,** 2. Baskı, Haz. Hulusi Turgut, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010. s. 68-69.

[5] Bkz. Edwin L. James, *"Shadow of Failure Seen at Lausanne"*, **New York Times,** November 30, 1922. s. 2; Edwin L. James, *"Turks Proclaim Banishment Edict to 1.000.000 Greeks"*, **New York Times,** December 2, 1922; Edwin L. James, *"Turks Blocked in Attempt to Regain Western Thrace"*, **New York Times,** November 23, 1922. s. 2; Kuruluşundan itibaren *New York Times*, Yakın Doğu'daki tüm gelişmeleri izleyerek okurlarının bilgisine sunmayı yayın politikası olarak belirlemişti. Bkz. Bülent Bilmez, *"The Place of the Turkish Independence War in the American Press (1918-1923)"*, **Turkish Yearbook,** C. 31. Ankara 2000. s. 59, 71.

[6] **LCMD, Papers of Mark L. Bristol-IV**, *War Diary,* December 30, 1922; Bilal Şimşir, Barnes'in Imbrie'nin yerine Ankara'ya gönderildiğini kaydeder. Oysa, Bristol'un Washington ile yazışmalarında Barnes'in ilk olarak Imbrie'ye yardımcı olmak üzere Ankara'ya gönderildiği görülür. Ayrıca, ilk tur Lozan görüşmelerinin kesilmesinden sonra Imbrie ve Barnes birlikte Ankara'da bulunmaktaydı. Imbrie, görevini yerine atanan Maxwell Blake'e bırakarak 23 Haziran'da Lozan'a gitmiş, Barnes Lozan'dan Ankara'ya dönmüştür. Bkz. Bilal Şimşir, *"Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey'in Vaşington Büyükelçiliği (1920-1927)"*, **Belleten,** Ankara: C. XLI, S., 162, Nisan 1997. s. 303; **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-V,** *War Diary,* March 13, 1923. s. 2; **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-V**, *War Diary,* June 23, 1923.

[7] Bilal Şimşir, **Lozan Telgrafları-I, (1922-1923),** Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990. s. 303, 336-37.

[8] LCMD, Papers of Mark L. Bristol-IV, *War Diary,* January 20, 1923.

[9] Joseph L. Grabill, **Protestant Diplomacy and the Near East, Missionary Influence on American Policy,** 1810-1927, Minnesota: University of Minnesota, 1971. s. 214.

Senato, Milletler Cemiyeti antlaşmasını, Versay Antlaşmasını ve Ermenistan güdümünü daha önce reddetmişti. Bu yaklaşım Lozan'da da devam ettirilmiştir. Görüşmeler başlamadan önce ABD; gözlemci statüsünde, kendi çıkarlarını ilgilendirmeyen konularda pasif bir politika takip etmek niyetindeydi. Kamuoyunun baskısı ile Ermeni "ulusal yurdu" ve Patrikhane'nin İstanbul'da kalması için talimatnameden sapılarak aktif politika izlenmiştir.

Amiral Bristol'un Lozan'a Ulaşması ve İlk Haftalar İçindeki Müzakereler

Başdelege İsmet Paşa, Lozan'a gitmeden önce, 8 Kasım'da Amiral Bristol ile görüşmüştür. Görüşme Bristol günlüklerinde fazla detaya girilmeden kaydedilmiştir.

"Türk Milliyetçi Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı ve Lozan Barış Konferansı delegesi İsmet Paşa ziyaretime geldi. Görüşme resmi ve mevcut şartlar altında olağan bir şekilde gerçekleşti. İsmet Paşa sivil elbise giymişti, yanında ona refakat eden ve tercümanlığını yapan kişi de aynı şekilde giyinmişti. Kendisine, Lozan'daki Konferans'ın ertelenmesi ile ilgili bilgisi olup olmadığını sorduğumda, bir şey bilmediğini ve Konferans'ın toplanacağı gün olarak belirlenen 13 Kasım'da Lozan'da olabilmek için yarın [9 Kasım'da] yola çıkacağını söyledi. İsmet Paşa ufak tefek bir adamdır ve yüzündeki hatlar da ufak tefek bir adam izlenimi vermektedir. Ağır derecede sağırdır ve nazik bir kişiliğe sahiptir".[10]

Bristol günlüklerinden, Bristol'un İsmet Paşa ile Lozan yolundaki görüşmesinin ilk resmi temas olduğunu bilmekteyiz. Bu ilk görüşmede İsmet Paşa Bristol üzerinde olumlu bir etki bırakmıştır. Bristol'un İsmet Paşa'dan Konferans'ın ertelenip ertelenmediğini öğrenmek istemesinin iki önemli gerekçesi vardır. İlk olarak, her ne kadar Lozan'a davet edilmiş olsa da, özellikle Lord Curzon idaresindeki İngiliz Hariciyesi ABD'nin Konferans'ta etkin olarak rol almasından hoşnut değildir ve bu nedenle gelişmeler hakkında Amerikan tarafına çok fazla bilgi vermeye gönüllü değildir. İkinci gerekçe, Bağlaşıklar arasındaki gelişmelerden ve Lord Curzon'un arka plan manevralarından Türk Hükümeti'nin ne kadar haberdar olduğunun öğrenilmesinin amaçlanmış olmasıdır. Görüşmenin yapıldığı 8 Kasım'da Bağlaşıklar arasında Konferans'ın ertelenmesi tartışmaları devam ediyordu fakat Türk tarafı resmi olarak henüz bilgilendirilmemişti.

Bristol'un gözlemci olarak, I. Dünya Savaşı sonrasında bir süre İstanbul'daki elçilikte konsolosluk görevi yapan Lewis Heck'in ise Konferans ataşesi olarak Lozan'a katılması talimatı 16 Kasım'da İstanbul'a ulaşmıştır.[11] Bu durumda Bristol, İsmet Paşa ile görüşürken kendisinin de Lozan'a gideceğinin henüz resmiyet kazanmadığı ortaya çıkmaktadır. Talimatın geldiği gün, ABD'deki iki Ermeni taraftarı misyoner temsilcileri William W. Peet ve James L. Barton'un da Amerikan Heyetinin danışmanı sıfatıyla Konferansa katılacağı Robert Koleji Müdürü Calep F. Gates tarafından Bristol'a iletilmiştir.[12] Bunun üzerine Bristol, Ermeni talepleri ve bu zamana kadar ki gelişmelerle ilgili olarak kendisi ile paralel düşüncelere sahip olan Robert Koleji Müdürü Gates'i danışman sıfatı ile yanına almaya karar vermiştir.[13] Fakat bunun için Dışişleri Bakanlığı'nın onayı gerekiyordu.

Bu amaçla Bristol, Robert Koleji Müdürü C. F. Gates'i de yanına almak isteğini Bakanlığa bildirdi. Gates ve Bristol, Türklere yaklaşımları ve Yakın Doğu sorununun çözüm yolları üzerinde tam bir anlayış içindeydiler. Oysa Bakanlık, James L. Barton'u danışman olarak Lozan'a göndermek niyetindeydi. James L. Barton'un Türkler ile yapılacak barış konferansına gitmesini Lozan öncesi tekrar faaliyete geçmiş olan ve ABD'nin Lozan'da resmi olarak temsil edilmesi için tüm gayretlerini seferber eden Ermeni lobisi destekliyordu. Başkan Harding, Hınçak ve Taşnak artığı Ermenilerin resmi temsil taleplerini kabul etmek niyetinde

[10] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-IV**, *War Diary*, Confidential, November 8, 1922. s. 3.
[11] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-IV**, *War Diary*, Confidential, November 16, 1922. s. 7.
[12] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-IV**, *War Diary*, Confidential, November 16, 1922. s. 7.
[13] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-IV**, *War Diary*, Confidential, November 16, 1922. s. 7.

değildi. Ayrıca, Bristol ve Gates, Barton'u yanlarında istemiyordu.[14] Barton, daha önce de söylendiği gibi misyonerdi ve 1919 yılı başında Anadolu'nun işgal edilmesi için Kahire'ye giderek İngiliz General Allenby'i razı etmeye çalışmış,[15] Amerika'ya dönüşünde ise ACIA'nın (American Committee for the Independence of Armenia-Amerika Ermenistan'ın Bağımsızlığı Komitesi) başkanlığını üstlenmişti. Ermeniler ile birlikte hareket eden Barton, Amerika'daki kara propagandanın öncüleri arasındaydı. Gazetelere sürekli Ermenilerin Milliyetçi Türkler tarafından katledildiği propagandasını servis ediyordu.[16] Gates'in, Bristol ile Lozan'a gitmesine yasal hiçbir görevi bulunmamak kaydıyla izin verilmiştir.

Amiral Bristol 23 Kasım'da Doğu Ekspresi ile İstanbul'dan yola çıkmış, 24 Kasım'da Sofya'da Bulgaristan Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı ve Tam Yetkili Bakanı Boriss P. Kissimof ile görüşerek Balkanlardaki komünizm yayılması ile ilgili gelişmeler hakkında bilgi almıştır.[17] Konferans açıldıktan bir hafta sonra, 27 Kasım Pazartesi günü Lozan'a ulaşmış ve aynı günün öğleden sonra oturumuna katılmıştır. Bristol'un vermiş olduğu bilgilere göre; Pazartesi günü oturumunda görüşülen ağırlıklı konu Osmanlı Borçlarıydı. Amerikan Heyeti, alacaklı devletlerin Duyun-u Umumiye İdaresi'nde yer almasının gerekliliği görüşündeydi ve müzakereleri izlemekle yetinmişti. Böylece Duyun-u Umumiye İdaresi'nde temsilci bulundurmak isteği ilan edilmeyerek şimdilik müzakere pozisyonu açık edilmek istenmemişti. Oysa Dışişleri Bakanlığı bu öneriyi reddederek gözlemcilerine Duyun-u Umumiye İdaresi'ne Amerikan temsilcisi sokulması için gelişmeleri değerlendirmeleri talimatını vermiştir.[18]

Aynı gün, Ermeniler için Kilikya Bölgesi'nden bir Ulusal Yurt talebi ile Lozan'a gelmiş olan misyonerler James L. Barton, William W. Peet, Caleb F. Gates ve Bristol arasında geçen konuşmanın detaylarını Bristol Günlükleri'nde bulabilmek mümkündür: Görüşmede, Barton, ulusal yurt talebini dile getirerek "Ermenilerin gelişebilmesi için bunun gerekli olduğunu" söylemiştir. Bristol ise daha önce, Ermenilerin, Türklerin ve Rumların; kurulacak yeni devlette birlikte barış içinde yaşayabileceklerini düşünüyordu fakat bu fikri belli oranda değişmekle birlikte Barton'un önerisine karşı çıkmıştır. Gates'in de Bristol'dan yana görüş bildirmesi ve Peet'in Barton'un fikirlerinden farklı yaklaşımlar öne sürmesi üzerine görüşmeden bir sonuç alınamamıştır. Oysa bu ana kadar Peet ve Barton birlikte hareket etmekteydiler.[19]

James L. Barton, William W. Peet, Caleb F. Gates ile görüşmesinden hemen sonra diğer bir misyoner George R. Montgomery Bristol ile görüşmek isteğinde bulunmuştur. Montgomery liderliğindeki AAS (Armenia America Society- Ermenistan Amerika Topluluğu)

---

[14] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-IV,** *War Diary*. Confidential, November 16, 1922. s.7-8; Dinç Yaylalıer, **Türk Yurdu,** 1998, "*Türk Amerikan İlişkilerinde Amiral Mark Bristol'un Rolü 1919-1927*", s. 42; Mark Malkasian, "*The Disintegration of the Armenian Cause in the United States, 1918-1927*", **International Journal of Middle East Studies,** 1984, 16 (3). s. 357.

[15] Grabill, a.g.e., s. 167.

[16] **New York Times,** "Turks Declare Plans to Slay Armenians, Dr. Barton Reports Nationalists Prepared for Massacres When Allied Troops Withdrew", February 1920, s. 5.

[17] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-IV**, *War Diary*, Confidential, November 24, 1922.

[18] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-IV**, *War Diary*, Confidential, November 27, 1922. s. 3-5; **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-IV**, *War Diary*, Confidential, November 28, 1922. s. 4; *The Special Mission at Lausanne to the Secretary of State*, Lausanne, November 27, 1922; *The Secretary of State to the Special Mission at Lausanne*, Washington, November 29, 1922, **PRFRUS 1923,** C. II, Washington: Government Printing Office, 1938. s. 908-09.

[19] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-IV,** *War Diary*, November 27, 1922, s. 2; Ömer Turan, "*Lozan Konferansı'nda Amerikan Misyonerleri*", **80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu,** Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2005. s. 218.

ABD'deki en etkin Ermeni derneğiydi.[20] Montgomery Bristol görüşmesinin günlüklerde yer alan detaylarına göre; görüşmede Montgomery, Ermenilerin bundan önce başına gelenler hakkında uzun bir söylev vermiştir. Bristol, "Ermeniler, Türkler ve Rumlar için en iyi yolun yeni bir devlet altında birlikte yaşamak olduğuna inandığını fakat son olayların zorlaması ile bu fikrinin değiştiğini" cevabını vermiştir. Görüşmede Montgomery, Bristol'un Ermeni karşıtlığını özellikle gündeme getirerek, Ermenilere ulusal yurt projesi için Bristol'un desteğini almaya çalışmıştır. Bristol kendisini sabırla dinlemiş fakat hikaye ettiği hadiselerden ve gerekçelerden tatmin olmamıştır. Bristol, Misyoner Montgomery ile yapmış olduğu görüşmeden sonra basına Amerikan müzakere pozisyonunu açık eden beyanatlar verilmesinin önüne geçebilmek için, Barton ile görüşerek; "basın beyanları konusunda dikkatli olunmasını, Amerikalıların Lozan'daki temsilinin asıl amacının Amerikan çıkarları olduğunu, tarafsız kalınarak bunun sağlanabileceğini" söylemiştir. "Aksi davranış ateşteki kestaneleri başkasının yerine toplamak olacaktır".[21]

Aynı günün akşamı Başdelege İsmet Paşa'nın isteğiyle Amerikan Başdelegesi Child ile bir görüşme gerçekleşmiştir. Görüşmede İsmet Paşa, "kendisine verilen talimatın Türkiye'nin egemenlik hakları ile ilgili kısımlarının tartışmaya açık olmadığını bu nedenle kapitülasyonlar konusunda pazarlık yapılmasının mümkün görülmediğini" söylemiştir. Child ise, Amerikan müesseselerinin korunmasının öneminden bahsederek "bu garantinin verilmesinin Amerikan kamuoyunda olumlu etkide bulunacağını" dile getirmiştir. Child, görüşmeden sonra kaleme aldığı raporda, İsmet Paşa ile daha önce görüşen Grew'un gözlemlerine benzer olarak "İsmet Paşa'nın diplomattan ziyade asker gibi davrandığını, görüşlerinin ise sabit ve abartısız olduğunu" kaydetmiştir.[22]

6 Aralık günü, Boğazlar sorununun yeniden ele alındığı tarihtir.[23] Aynı gün sabahleyin Bristol, kendisiyle görüşmek için Amerikan Başdelegesi Child'ı beklemekte olan Barton ve Peet ile karşılaşmıştır. İki misyonerin niyeti birkaç gün önce Papa'nın "Hıristiyan Azınlıklar" ile ilgili olarak yaptığı müracaatı kullanarak yeni bir propaganda kapısı aralamaktı. Bristol bu girişimi, ".. [Papalık müracaatı] da bana şimdiye kadar yapılan ve kullanılan geniş çaplı yalanlara dayalı propagandanın diğer bir türü gibi…" değerlendirmiştir ve Barton'a bu devletlerin Türkiye'ye söz konusu amaç için bir ordu göndermeye kararlı olup olmadıklarını sormuştur.[24] Barton da böyle bir şeyi mümkün görmüyordu fakat Türk tarafının birleşik bir blok karşısında Ermeni taleplerini karşılamak için geri adım atacağını umuyordu ve bu nedenle Lozan'daki temsilcileri örgütlemeye çalışıyordu. Papalık müracaatı bu çalışmalarda kullanılabilecek yeni bir araç görevi görecekti.[25]

Bristol, Barton'a şuan ki Türklerin geçmişte olduğu gibi blöfe boyun eğecek bir karakterde olmadıklarını ve son on yılda Türkiye'de pek çok şeyin değiştiğinin ABD'de halen anlaşılamadığı cevabını vererek, "… Türkler blöf yerine savaşmayı tercih edeceklerdir…" dedi.[26] Konuşma esnasında Barton istediğini alamamış ve Türkiye'deki durumu daha iyi bilen

---

[20] Malkasian, a.g.m., s. 357; Kemal Çiçek, *"Amerikan Ermeni Derneklerinin Lozan Görüşmeleri Esnasındaki Faaliyetleri"*, **80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu,** Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005. s. 124; Ömer Turan, "Lozan Konferansı'nda Amerikan Misyonerleri", **80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu,** Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005. s. 210; Yaylalıer, **American Perceptions….,** s. 200.

[21] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-IV**, *War Diary*, November 27, 1922, s. 5; Grabill, a.g.e., s. 271.

[22] *The Special Mission at Lausanne to the Secretary of State,* Lausanne, November 27, 1922, **PRFRUS 1923,** C. II, a.g.e., s. 906-07; Edwin L. James, *"Shadow of Failure Seen at Lausanne"*, **New York Times,** November 30, 1922. s. 2.

[23] **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler,** a.g.e. C. I, s. 151-52; Karacan, a.g.e., s. 141; **New York Times**, *"Constantinople Press Attacks Mr. Child"*, January 15, 1923; Bilal Şimşir, **Lozan Telgrafları-II (Şubat –Ağustos 1923),** Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994. s. 632-33.

[24] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-IV**, *War Diary*, December 6, 1922.

[25] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-IV,** *War Diary*, December 6, 1922.

[26] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-IV,** *War Diary*, December 6, 1922.

Peet sessizliğini korumuştu. Bristol, Peet'in Barton'a Türkiye'deki son gelişmeleri anlatarak kendi söylediklerini destekleyeceğini umuyordu. Bu esnada Amerikan Başdelegesi Child çıkagelerek ikili ile görüşmüştür. Child ile iki misyonerin ne konuştuğu hakkında bilgimiz yoktur çünkü Bristol günlüğüne "…bu esnada Child geldi ve ben ayrıldım. Kendisi bu tür insanlarla yalnız konuşmaya özel önem veriyordu ve daha sonra maalesef bizi bilgilendirmiyordu.." kaydını düşmüştür.[27]

Aynı gün Bristol Konferans'taki bütün karacı ve denizci askeri uzmanların yer aldığı Uşi Oteli'ndeki özel toplantıya katılmıştır. Türk tarafı Deniz Yarbayı Şevket Bey ile Yarbay Tevfik Bey tarafından temsil ediliyordu ve bu toplantıdaki görüşmede konuşulanlar Lozan Tutanaklarında yer almamaktadır.[28] Görüşmede ele alınan konu Boğazlar sorunu olmalıdır çünkü söz konusu tarihlerde Boğazların tabi olacağı rejim ele alınmaktaydı. Ayrıca, katılımcıların ya karacı ya da denizci askeri uzmanlardan oluşması ile daha sonraki temaslar bu görüşü desteklemektedir. Bristol, ele alınan konu hakkında çok fazla bilgi vermemektedir ve Bağlaşık planının dikkatlice yürütüldüğünü belirtmektedir. Görüşmede Bristol özellikle, "Albay [Yarbay] Tevfik Bey'den çok etkilendim, neşeli bir yüzü vardı ve kızgınlığını çok güzel bir şekilde kontrol ediyordu. Nazik bir kişiliğe ve herkesin saygı duyduğu bir hamiyet duygusuna sahipti" kaydını düşmüştür.[29]

Aynı gün öğle yemeğinde Bristol, şahsi dostu İngiliz Amiral Roger Keyes ile bir araya gelmiş ve Boğazlarda askersizleştirilmesi planlanan bölgeler ile uluslararası kontrol ele alınmıştır. Görüşmede Bristol, Keyes'ten İngilizlerin Boğazlar ile ilgili planlarını öğrenmek istemiş, her ikisi de uluslararası denetime ve askersizleştirilecek bölgelere karşı çıkarak Türkler ile adil bir antlaşma yapılması isteğini dile getirmişti. İstihkamların yıkılması iki amirale göre de makul bir talepti. Görüşmede Keyes, İngilizlerin Boğazlar'da askersizleştirilmesi planlanan bölgelerin planını Bristol'a vermiştir.[30] Keyes, Boğazlardaki İngiliz yaklaşımın desteklemiyordu ve Türklere adil davranılmadığını söylüyordu. Bristol'un günlüklerinde vermiş olduğu bilgilere göre "… özellikle bu görüşleri nedeniyle kendi insanları [İngiliz Heyeti] arasında fazla sevilmiyordu..".[31] Aynı gün öğleden sonra İngiliz Başdelegesi Lord Curzon ile karşılaşan Bristol Boğazlar konusunda Curzon ile tartışmaktan kaçınmıştır.[32]

Konferans çevrelerinde İstanbul'a 20 Ermeni militan gönderilerek tedhiş eylemleri gerçekleştirileceği ve halkın kışkırtılacağı söylentileri yayıldı. Lozan'da Boğazlar sorunu ve Ermeni ulusal yurdu tartışmaları devam ederken İstanbul Ermeni Patriği Amerikan temsilciliğine gelerek yardım istedi. Yüksek Komiser Vekili Dolbeare ile yaptığı görüşmede istediği desteği bulamamıştır. Patrik daha önce, Refet Paşa ile görüşerek, Ermeni toplumunun böyle bir şeyle ilgisi bulunmadığını söylemiş, Refet Paşa, "Halkınızın temsilcileri Lozan'da iken, sizin burada yaptığınız beyanın samimiyetine inanmak mümkün değil" cevabını vermiştir. Ertesi gün Refet Paşa Ermeni ileri gelenlerinden Patriğin değiştirilmesini istemiş ve Patrik istifa etmek zorunda kalmıştır.[33]

İstanbul'da bu gelişmeler yaşanırken, Lozan'da bulunan Ermeni temsilcileri Nora Donciyan ile Arharonian, Bristol'u ziyaret ederek, Aleksandr Khatisian ile paralel görüşleri

---

[27] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-IV**, *War Diary*, December 6, 1922.
[28] Bkz. **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler**, a.g.e. C. I, IV.
[29] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-IV**, *War Diary*, December 6, 1922.
[30] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-IV**, *War Diary*, December 6, 1922: **LCMD, Papers of Mark L. Bristol-IV,** *War Diary*, December 30, 1922.
[31] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-IV**, *War Diary*, December 6, 1922.
[32] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-IV**, *War Diary*, December 6, 1922.
[33] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-IV**, *War Diary*, December 6, 1922, s. 3; Salahi R. Sonyel, *"İngiliz Gizli Belgelerine Göre Lozan Konferansı'nın Perde Arkası"*, **80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu,** Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005. s. 65-66.

dile getirdiler ve bağımsız bir Ermenistan için destek istemişlerdir. Görüşmede tercümanlığı Fesliyan isimli bir Ermeni yapmıştır. Bristol görüşmeyi, "onlara istekleri ile ilgili benim sempatimden emin olabileceklerini söyledim. … Onlarla ilgili her şeyi biliyordum… her zaman aynı hikaye ile bağımsız bir Ermenistan talep ediyorlardı…" şeklinde günlüğüne kaydetmiştir.[34]

Bu esnada meydana gelen diğer bir gelişme, özellikle Karadeniz limanlarındaki Rum mültecilerin Yunanistan'a nakledilmesi sorunudur. Mülteciler çoğunlukla Karadeniz'de bulunan Amerikan gemileri ile naklediliyordu ve Yunan Hükümeti, Yunan gemilerinin de Karadeniz'deki limanlara girebilmesi için Lozan'daki Amerikan heyetinden yardım istemişlerdi.[35] Amerikan delegeleri Child ve Bristol Lozan Palas Oteli'ne giderek İsmet Paşa ile görüştüler. Görüşmede tercümanlığı Hüseyin Hulusi [Pektaş] yapmaktaydı. Başdelege Child, öncelikli olarak Türkiye'deki Rum mülteciler ile ilgili olarak Amerika'da oluşan hissiyatı dile getirerek, Yunan gemilerinin Türk limanlarına girmesine izin verilmesini istedi. Child ayrıca yanında Amerika'daki on bir eyalet valisinden bu amaca yönelik olarak gelmiş olan telgrafı da İsmet Paşa'ya iletti. Amerikalılar ayrıca Milletler Cemiyeti'nin ya da Uluslararası bir Komisyonunun bu sorunu ele almasına müsaade edilmesini talep ediyorlardı. Bristol günlüklerinden anlaşıldığı kadarıyla, görüşmede Amerikan heyeti istediğini tam anlamıyla elde edememiştir, fakat Bristol günlüğüne, "… [görüşmeden] ayrılırken hepimiz, görüşmenin iyi bir fikir olduğu konusunda hemfikirdik…" notunu düşmüştür.[36] Söz konusu izin daha sonra, Yunan gemilerinin Yunan bayrağı taşımadan Türk limanlarına girmesi şartıyla verilmiştir.

Ocak ayı başında, Bristol günlüğünde ilginç bir bilgi ile karşılaşırız. Bilindiği gibi Lozan Konferansı'nın ilk günlerinde Milletler Cemiyeti Mülteciler Komiseri Dr. Fridtjof Nansen, Yunanistan Başbakanı Elefterios Venizelos ve İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon Türkiye'deki Rumlar ile Yunanistan'daki Müslümanların mübadele edilmesini önermişlerdi ve bu teklif Türk Heyeti tarafından kabul edilmişti. Üçlü daha sonra tekliflerinden pişman olmuşlardı fakat mübadele görüşmeleri Lozan müzakereleri ile paralel yürüyordu.[37] Aralık ayı başında gemilerinin Türk limanlarına girebilmesi için yardım talep eden Yunanistan Hükümeti, Mübadele sözleşmesinin imzalanacağı Ocak ayı başında Yunanistan'da yeterli barınma, beslenme imkanı kalmadığı ve bulaşıcı hastalık tehlikesi nedeniyle artık mübadil kabul edemeyeceğini Amerikan Hükümetine bildirdi ve yine yardım istedi.[38] Aslında mübadeleden vaz geçmek için yapılan bu anlamsız manevradan istenilen sonuç elde edilememiştir.

İngiliz-Amerikan Petrol Pazarlıkları ve Musul Sorunu

İngiltere ile ABD arasında petrol alanlarının paylaşımı üzerinde I. Dünya Savaşı öncesine dayanan ve İngilizlerin paylaşmaz tutumu nedeniyle bir türlü çözümlenemeyen anlaşmazlık vardı. Bu nedenle Lozan öncesinde Amerikan Hükümeti tarafından gizli antlaşmalar ile Sevr Antlaşmasının ekonomik eşitlik ilkesine aykırı olduğu için tanınmayacağı özellikle belirtilmişti. Amerikan ticari çıkarları için "açık kapı" ilkesi mutlaka korunmalıydı. Amerikan Hükümeti Sevr'e karşı çıkıyordu fakat bunu adalet duygusu ile değil ekonomik

[34] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-IV,** *War Diary*, December 7, 1922.
[35] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-IV**, *War Diary*, December 13, 1922. s. 3-4.
[36] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-IV**, *War Diary*, December 13, 1922. s. 2-4.
[37] Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, a.g.e. C. I, s. 118-19, 125; Levon Marashlian, The Armenian Question from Sérves to Lausanne, Economics and Morality in American and British Policies 1920-1923, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of California, 1992. s. 690; LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-V, *War Diary,* May 30, 1923. s. 2; New York Times, *"Turks Wants to Stay Greeks to Return"*, February 8, 1923. s. 2.
[38] LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-IV, *War Diary*, January 4, 1923.

çıkarları zarar gördüğü için yapmaktaydı. Amerikan delegeleri bu şartlar altında Lozan'a davet edilmiş ve müzakerelere katılmıştı.[39]

Lozan görüşmeleri başladıktan hemen sonra, 26 Kasım'da Başdelege Child Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta; Konferans gündemini İngiltere'nin yönlendirmesi ile Bağlaşıkların belirlediği şikayetini dile getirmiştir. Child, şayet yeterli imtiyazları elde edebilirlerse İngiltere'deki Muhafazakarların Musul'u Türklere bırakabileceğini düşünüyordu. Fakat Musul henüz tartışma konusu değildi.[40] Child'ın, Lord Curzon ile yaptığı ikili görüşmeler sonucunda mı yoksa tamamen kendi gözlemleri ile mi İngiltere'nin Musul'dan çekilebileceği görüşüne vardığı bilinmemektedir. Bu mesaj üzerine ABD Dışişleri Bakanlığı petrol girişimlerini Musul'un Türkiye'ye geri verilmesi ihtimalini de dikkate alarak şekillendirmeye başlamıştır. Zaferde payı olduğu için ABD Hükümeti petrol avantajlarından eşit hak istiyordu ve Child, Türklerin petrol imtiyazlarını kullanarak Bağlaşıklar arasında ihtilaf çıkartabilmesi ihtimaline karşı uyarılmıştır. Child'a gönderilen telgrafta Chester Projesi'ne de değinilerek gerekli bilgilerin Amiral Bristol'a gönderildiği söylenmiştir.[41]

Dışişleri Bakanlığı, petrol anlaşmazlığına rağmen İngiltere'yi karşısına almak istemiyordu. Amerikan Hükümeti'nin tüm bu gelişmeler içerisinde henüz Chester Projesi'ne istenilen ilgiyi göstermekten kaçındığı görülür. Oysa Amerikan menşeli diğer petrol firmaları, *Standart Oil* başta olmak üzere petrol alanlarında kendilerine imtiyaz sağlaması için Hükümet üzerindeki baskıyı artırmışlardı. Amerikalı firmalar evvel emirde Musul Petrolleri imtiyazının büyük kısmını elinde tutan TPC'den pay istiyorlardı. İngilizler, bu talepleri zamana yayarak sulandırıyor ve Lozan müzakereleri sonuçlanmadan bağlayıcı taahhütlerden kaçınıyordu.

Tüm bu gelişmeler olurken, Chester Projesi görüşmeleri Ankara'da TBMM'nin bilgisi dahilinde Bayındırlık Bakanlığı'nda devam ediyordu. Aralık ayında, Yüksek Komiser Vekili Dolbeare'in ABD Dışişleri Bakanlığı'na göndermiş olduğu telgrafa göre; her iki yandaki 20 km'lik alanda bulunan maden imtiyazları dahil (Demiryolunun geçtiği alanın etrafındaki toplam 40'km'lik arazinin yeraltı ve yerüstü zenginliklerini işletme imtiyazı verilmiş oluyordu) beş hatta demir yolu yapılması planlanmaktaydı ve görüşmeler sonuçlanmaya yakındı. Demiryolu yapılması ve 40 km'lik alanda maden imtiyazı alınması düşünülen hatlar da belirlenmişti. Bunlar: (a) Yumurtalık-Diyarbakır, (b) Samsun-Sivas-Harput-Diyarbakır-Musul-Süleymaniye-İran Sınırı, (c) Van Gölü-Harput, (ç) Ankara-Sivas, (d) Sivas-Erzurum hatlarıydı. Belirlenen hatlar arasında en önemli olanı, Samsun limanından başlayıp, Sivas-Harput-Diyarbakır-Musul-Süleymaniye-İran Sınırında bitecek olan hattı.[42] Konferans açıldıktan hemen sonra adı konulmamış petrol pazarlıkları da başlamıştı. Bu arada Chester Projesi ile ilgili gelişmeler İngiltere ve Fransa tarafından yakından takip edilmekteydi.

Bu esnada Amerikan şirketleri, Paris'te yaşamakta olan Ermeni asıllı Gülbenkiyan'ın TPC'deki %5'lik hissesini satın almak veya Musul toprakları Hazine-i Hassa'ya ait olduğu için II. Abdülhamit'in mirasçılarının haklarının kendilerine devredilmesinin sağlanması

---

[39] *The British Embassy to the Department of State,* Washington, October 27, 1922, **PRFRUS 1923,** C. II, a.g.e., s. 889; Leland J. Gordon, **American Relations with Turkey, 1830-1930 An Economic Interpretation,** Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1932. s. 273.

[40] *The Special Mission at Lausanne to the Secretary of State,* Lausanne, November 26, 1922. **PRFRUS 1922**, C. II, C. II, a.g.e.,s. 345.

[41] *The Secretary of State to the Special Mission at Lausanne,* Washington, November 27, 1922. **PRFRUS 1922**, C. II, C. II, a.g.e., s. 346; **Los Angeles Times,** *"Secret Treaties at Lausanne"*, November 29, 1922. s. P.II4.

[42] **TBMM, Zabıt Ceridesi**, D. I, C. 28, İçtima Senesi: 4, Yirminci İçtima, 1. Celse, 8 Nisan 1339 (1923), s. 436-516; Proje sözleşme maddeleri için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, a.g.e., s. 442-65; Yaşar Semiz, **Türk Amerikan Münasebetleri Işığında Chester Demiryolu Projesi 1909-1926**, Ankara: Sakarya Kitabevi, 1995. s. 86.

seçeneklerini de değerlendirmekteydiler.[43] Tüm bu girişimlerin sonuç verebilmesi için Musul'u elinde tutan İngiltere'nin izni gerekiyordu ve İngiliz Hükümeti henüz olumlu ya da olumsuz bir tutum almamayı tercih ediyordu. Petrol üzerindeki adı konmamış bu trafik içinde Bristol günlüklerinde perde arkasındaki petrol pazarlıkları ile ilgili önemli bir kayıt dikkati çeker. Kayda göre Bristol, 24 Aralık günü Paris'e giderek buradaki Amerikalı petrol yatırımcısı J. W. Finch ile görüşmüş ve ikili Abdülhamit'in mirasçılarının elinde bulunan petrol haklarını almak için girişimde bulunmaya karar vermiştir. Ayrıca, Türk Hükümeti'nin desteğini kazanabilmek için İngiliz uyruklu iki ortak; Kaptan Edwards ve Kaptan Bennet'in de Amerikan petrol şirketinden uzaklaştırılması kararlaştırılmıştır. Fakat Bristol, Finch'in bu konuyu Lozan'da gündeme getirme teklifini, "…Konferans'ta kişisel istekleri gündeme getirmek doğru olmaz …" diyerek reddetmiştir.[44] Paris'te bu görüşmenin yapılması, Lozan Konferansı'nın başlarında Amerikan Hükümeti'nin Musul konusunda Türk tarafını destekleme niyetini göstermesi açısından önemlidir. Oysa daha sonraki gelişmeler bu niyetin aksine gerçekleşmiştir. Çünkü İngiliz Başdelegesi Lord Curzon ile Amerikan Başdelegesi Child arasında yapılan gayri resmi görüşmelerde, Lord Curzon, Amerikalı muhatabına Musul petrollerinin paylaşımı konusunda esnek bir tavır sergileneceğini hissettirmeye çalışıyordu. Curzon'un asıl niyeti Musul sorununu halledinceye kadar Amerika'yı kendi tarafında tutmaktı ve maalesef bu girişim başarıya ulaşmıştır.

Gayri resmi temaslara rağmen Musul sorunu henüz Konferans gündeminde açıkça tartışılmaya başlanmamıştı. Lord Curzon kendi cephesini tahkim ederken İsmet Paşa da taraftar kazanmaya çalışmaktaydı. Petrol anlaşmazlıkları nedeniyle Musul sorununda İngiltere'ye karşı ABD doğal müttefik olarak görünüyordu. Bu nedenle Ankara'da Chester Projesi görüşmelerine öncelik verilmişti. Oysa Amerikan Hükümeti, İngiltere'den istediği petrol paylarının bir kısmını almak karşılığında sessiz kalmaya razıydı. Kapalı kapılar arkasında Curzon ile Child arasında görüşmeler devam ediyordu ve daha önce söylendiği gibi Curzon, Amerikan taleplerini reddetmeyerek Child'ı yanında tutmayı başarmıştır. Daha sonra Child'ın yönlendirmesi ve Bakanlığın onayı ile Amerikan temsilcileri Musul sorununda tarafsız kalmaya ve açık kapı ilkesini sonuna kadar savunmaya karar vermiştir. Amerika'dan istenen desteğin yeterince alınamayacağının ortaya çıkması üzerine Ocak ayı başında iki kişilik bir heyet, Mustafa Şerif Bey ve Tevfik Bey Musul sorununu İngiltere Hükümeti ile aracısız görüşmek üzere Londra'ya gönderildi.[45] Bu girişimden herhangi bir sonuç alınamamıştır.

İlk Tur Lozan Müzakerelerini Kesintiye Uğratan Kapitülasyonlar Sorunu

Lozan Konferansı 20 Kasım'da açıldığında Kapitülasyonların, İtalyan Başdelegesi Marki Garroni'nin başkanlığını yaptığı ikinci alt komisyonda ele alınması kararlaştırıldı. Lozan görüşmelerine gitmeden önce ABD'li gözlemcilere verilen talimatnamede kapitülasyonların ikamesinin sağlanması özellikle istenmişti. Bağlaşıklara gönderilen talepler listesinde de kapitülasyonlar ilk sırada yer alıyordu. Amerikan Hükümeti artık egemenlik ilkesine aykırı olan kapitülasyonların Türklere kabul ettirilmesinin imkansız değilse, çok zor olduğunun farkında olarak Lozan görüşmelerinde Bağlaşıkların kapitülasyonların kaldırılmasını reddeden politikalarına destek vererek pozisyonlarını sağlamlaştırmaya çalışmayı çıkarlarına daha uygun buluyordu. Azınlıklar konusunda da durum aynıydı.

---

[43] *The President of the Standard Oil Company of New Jersey (W.C. Teagle) to the Secretary of State,* New York, December 13, 1922. **PRFRUS 1922**, C. II, C. II, a.g.e., s. 347; John DeNevo, **American Interests and Policies in Middle East, 1900-1939,** 2nd Edition, Minnesota: University of Minnesota. 1968. s. 224.
[44] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-IV**, *War Diary*, December 24, 1922.
[45] **LCMD, Papers of Mark L. Bristol-IV,** *Report of Operations for Week Ending 7 January 1923.* January 7, 1923.

İlk tur Lozan müzakerelerindeki en sorunlu konu kapitülasyonlardır. Kapitülasyonlar aynı zamanda, Bağlaşıkların ve diğer Konferans katılımcısı devletlerin Türkiye'nin karşısına bir blok olarak çıktığı, aralarındaki çıkar anlaşmazlıklarını bir kenara bırakarak bir şekilde elde ettikleri ayrıcalıklardan vazgeçmemek için sonuna kadar omuz omuza direndiği yüzyılların birikimi bir problemdir. Amerikan heyeti de kapitülasyonlar ile ilgili konularda Bağlaşıklara katılmakta, hatta bazen daha ileri kapitüler haklar talep etmekte tereddüt etmemiştir.

Lozan Konferansı'nın ilk turunun kırılma noktası kapitülasyonlar üzerindeki müzakerelerdir. Bu nedenle diğer sorunlar ile ilgili müzakereler ağır aksak yürüyor, az da olsa ilerleme kaydediliyordu. Ankara'nın talimatnamesinin sekizinci maddesi, kapitülasyonların kabul edilmesindense müzakerelerin kesilerek Ankara'ya dönülmesini gerektiriyordu.[46] Amerikan Heyeti gözlemci statüsünün hakkını vererek görüşmelere çok az karışıyordu. Tüm bu görüşmelerde Amerikan temsilcisi Belin sekreter görevini yerine getirirken, Başdelege Child, Bristol ve Grew gözlemci olarak hazır bulunuyordu.

Müzakereler devam ederken, temsilciler, öğle ve akşam yemekleri, kokteyller, toplantılar gibi gayri resmi ortamlarda birbirlerinin nabzını tutmakta çıkarlarını elde etmek için destek sağlamaya çalışmaktaydı. 27 Kasım'da ABD Başdelegesi Child, Fransızlara bir öğle yemeği vermişti. Yemekte Grew ve Bristol da hazır bulunuyordu. Fransız tarafında ise Camille Barrére ve Maurice Bompard vardı. Yemeğin amacı Fransızların kapitülasyonlar konusundaki düşüncelerini öğrenmek ve Amerikan çıkarları için destek sağlamaktı. Çünkü 30 Ekim tarihli Amerikan muhtırasına Fransa Başbakanı R. Poincaré kapitülasyonların ikamesinin artık mümkün olamayabileceği cevabını vermişti.[47]

Başdelege Child, kapitülasyonlar konusunu açarak C. Barrére'ye "İsmet Paşa'nın kapitülasyonların bazı değişikler *(modifications)* ile kabul edilebileceğini bildiren bir beyanat vermesinin iyi izlenim bırakacağını" söylemiştir. Child'ın bu yöndeki ısrarı üzerine Bristol, "İsmet Paşa'nın bunu Ankara'ya kabul ettiremeyeceğini ve şuanda asıl işin Ankara'daki Aşırılara *(Extremists)* karşı hükümet etme erkinin Mustafa Kemal liderliğindeki Ilımlıların *(Moderates)* elinde kalmasını sağlamak olduğunu" söylemiştir. Bu nedenle "… aşırıların elini güçlendirecek beyanların İsmet Paşa tarafından verilmesi istenilmemeliydi…".[48] İsmet Paşa'ya yaptırılması planlanan beyanat üzerinde iki Amerikan delegesi; Child ile Bristol arasındaki anlaşmazlık nedeni ile yemekte bir karara varılamamıştır. Bristol, 28 Kasım'da Curzon ile görüşmesinde önceki günkü beyanını tekrarlayarak "İsmet Paşa'nın pozisyonunun Bağlaşıklar tarafından güçlendirilmesinin ılımlılara yardımcı olacağını" söylemiştir.[49]

Kapitülasyonlar üzerinde 26 Aralık'a kadar geçen yaklaşık bir aylık sürede bir ilerleme kaydedilememişti ve 28 Aralık'ta kapitülasyonlar üzerindeki görüşmeler devam edecekti. 27 Aralık akşamı Bağlaşıklar ile tüm diğer devlet temsilcileri bir toplantı yapmaya karar vermişlerdi. Toplantıya Amerikan Başdelegesi Child da davet edilmişti. Bağlaşık toplantısına giderken Child, Bristol ve Grew'u bilgilendirmemiş ve yalnız gitmeyi tercih etmiştir. Bristol, ertesi gün Child'ın önceki gece Bağlaşıklarla toplantı yaptığını ve kendisini davet etmediğini öğrenince oldukça kızmıştır. Grew, duyma zorluğu çektiği için Bristol kendisinin davet

[46] Bilal Şimşir, *"Lozan'a Göre Azınlıklar",* **80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu,** Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005. s. 174.
[47] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-IV**, *War Diary*, November 27, 1922, s. 2.
[48] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-IV**, *War Diary*, November 27, 1922, s. 2-3; **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-IV**, *War Diary*, November 28, 1922, s. 3.
[49] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-IV**, *War Diary*, November 27, 1922, s. 2-3; **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-IV**, *War Diary*, November 28, 1922, s. 3.

edilmesini beklemekteydi.[50] Ortak toplantının amacı Türk Heyetine karşı birleşik bir cephe oluşturmaktı. Amerikan İkinci Delegesi Grew, Musul sorununda Türk direnişini kıramayan Curzon'un konferansı sadece İngiltere ile ilgili bir sorundan başarısızlığa uğratmaktansa, herkesi ilgilendiren kapitülasyonlar ile ilgili müzakerelerde kesintiye uğratmak için böyle bir yöntem takip ettiğini düşünüyordu.[51] Zaten toplantıda "… [akşamki] toplantıda, ya Türkleri [Bağlaşıkların] istedikleri [kapitüler] şartları kabul etmeye zorlayamaya ya da [Konferansa] ara vermeyi kararlaştırmışlardı…".[52]

28 Aralık günü toplantı başladıktan sonra, İsmet Paşa her zamankinden daha katı olarak kapitüler hakların kabul edilmeyeceğini söylemiştir ve kapitüler hakların tanınmasının gerekçelerini açıklayan dört sayfalık bir bildiriyi Konferans'a okumuştur. Bağlaşıklar tarafından önerilen yeni sistem ise bir önceki akşam kararlaştırılmıştı ve eski kapitüler rejimden daha ağır hükümler getirmekteydi. Bristol günlüğüne, Bağlaşıklara karşı İsmet Paşa'nın vermiş olduğu cevapların haklı olduğunu kaydetmiştir.[53] Bağlaşıkların protestosundan sonra, Amerikan Başdelegesi Child bir konuşma yaparak Amerika'nın antlaşmalar ile elde ettiği haklardan (1830 Antlaşması ve 1874 Mülk Edinme Antlaşması kastediliyor) vazgeçmeyeceğini söylemiştir. Konuşmayı Child ve Bristol Bağlaşıklarla yapılan toplantıdan sonra birlikte hazırlamışlardı.[54] Görüşmeler sonucunda ortaya çıkan durum kapitülasyonlar konusunda ilerleme kaydedilememiş olmasıdır. Görüşmeden sonra İsmet Paşa, Başbakan Hüseyin Rauf Bey'e göndermiş olduğu telgrafta, kapitülasyonlar yüzünden konferansın kesilmesinin muhtemel olduğunu bildirmiştir ve adliyelerin ıslahı için Avrupa'dan getirilmesi düşünülebilecek dört-beş danışmanın şimdiden çağrılmasını önermiştir.[55] Böylece, Lozan'daki Türk Heyeti'nin kapitülasyon müzakerelerinde eli rahatlayacaktı.

Bu görüşmeden sonra Konferans müzakerelerini kilitleyen pek çok etmenin yanında iki başlık önce çıkmıştır. Bağlaşıklar, "Türklerin tekrar savaşmayı göze alamayacaklarını" düşüncesiyle müzakerelerde taviz vermez bir yönteme yönelmişlerdir. 28 Aralık ayında kapitülasyon görüşmelerinden sonuç alınamamasından sonra Bristol ile görüşen İtalyan askeri uzmanı Albay Vitale, Türklerin tekrar savaşamayacağı fikrini ileri sürünce, Bristol kendisine bunun büyük bir yanılgı olduğunu söylemiştir. Vitale'nin sözleri Bağlaşık algısını açıkça ortaya koyuyordu. Diğer sorun; Lord Curzon'un tavrıydı. İngilizler, öncelikli olarak kendi çıkarlarını savunmaktaydı ve Konferansı da bu doğrultuda yönlendiriyorlardı.[56] İsmet Paşa Konferans'taki kilitlenmeyi ve kesinti ihtimalini Ankara'ya rapor etmiştir.[57]

26 Aralık'ta yapılan, Uyrukluk ve Arkeolojik Araştırmaları ele alan Üçüncü Alt Komisyon toplantısına ABD'yi temsilen Dwight katıldı. Oturum Başkanı İtalyan temsilcisi Montagna'nın uyrukluk konusunda mütekabiliyet esasına dayalı olarak Türkiye'nin de diğer ülkelerin Türk vatandaşlarına tanıyacağı hakkı karşılıklı olarak tanımasını istedi. Nusret Bey, Amerika'da vatandaşlığın çok kolay verildiğini söyleyince Dwight söz alarak, Amerikan

---

[50] **LCMD, Papers of Mark L. Bristol-IV,** *War Diary,* December 28, 1922. s. 1; Kaye Suzanne Pasley, **The Collapse of British Imperilasm in Turkey 1919- to 1923,** Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mississippi State University. 1998. s. 325.

[51] Joseph C. Grew, **Atatürk ve İnönü, Bir Amerikan Elçisi'nin Hatıraları,** (Çev. Muzaffer Aşkın), İstanbul: Akşam Kitap Kulübü. 1966. s. 26; **Washington Post,** *"Turkish Faith",* December 30, 1922. s. 6.

[52] **LCMD, Papers of Mark L. Bristol-IV,** *War Diary,* December 28, 1922. s. 1.

[53] **LCMD, Papers of Mark L. Bristol-IV,** *War Diary,* December 28, 1922. s. 1.

[54] *The Special Mission at Lausanne to the Secretary of State,* Lausanne, December 17, 1922, **PRFRUS 1923,** C. II, a.g.e., s. 936-38; **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler,** a.g.e. C. III, s. 29-30; **LCMD, Papers of Mark L. Bristol-IV,** *War Diary,* December 28, 1922. s. 1; **Wall Street Journal**, *"United States Supports Allies Against Turks",* December 29, 1922. s. 2.

[55] Şimşir, **Lozan Telgrafları-I….,** s. 291-92.

[56] **LCMD, Papers of Mark L. Bristol-IV,** *War Diary,* December 28, 1922. s. 4.

[57] Şimşir, **Lozan Telgrafları-I….,** s. 298-99.

vatandaşlığının beş yıl ikamet şartına bağlı olduğunu ve mazeretsiz başka bir ülkede iki yıldan fazla kalanların Amerikan vatandaşlığını kaybedeceğini söyledi.[58] I. Dünya Savaşı öncesinde, özellikle Ermeni tebaanın suiistimali ile uzun süreli anlaşmazlıklar neticesinde Amerikan Hükümeti 1907 yılında iki yıl mazeretsiz başka bir ülkede kalanların vatandaşlık hakkını kaybedeceğini kabul etmişti.[59] Vatandaşlık hakkı tanınarak geri kabul edilmesi istenilenlerin başında yine Ermeniler gelmekteydi ve Türk Heyeti geçmişteki sorunları ve Taşnak, Hınçak mensubu komitacıların da geri döneceği realitesini göz önünde bulundurarak bu alanda Amerika ile mütekabil bir uzlaşıya girmek istemiyordu.

Bu konu ile ilgili olarak Bristol günlüklerinde 31 Aralık günü İtalyan İkinci delegesi Montagna ile yapılan özel bir görüşme kaydı yer alır. Görüşmede Montagna, Türkiye'den göçmüş olan Hıristiyan azınlıklar için genel bir af ilan edilmesi ve Kilikya bölgesinde Ermenilere ulusal bir yurt verilmesi yönündeki Amerikan teklifini desteklediğini belirtmiştir. Bristol ise, "… bizim önerdiğimiz genel af, [1861-1865 Amerikan] İç Savaşından sonra Amerika'daki [Güneylilere] sağlanan ile aynıdır…" demiştir.[60] Görüşme sonucunda Türkiye'deki ve Türkiye'den göçmüş ya da kaçmış olan tüm Hıristiyan azınlıklara genel af sağlanması için çalışılması kararlaştırılmıştır. Ermeni ulusal yurdu için günlükte herhangi bir bilgi yer almamaktadır.[61]

Söz konusu görüşmenin yapıldığı günler kapitülasyonlar üzerindeki sert tartışmaların en hararetli dönemine rast gelmektedir. Bu nedenle Bristol ve Montagna'nın "genel af" teklifinin kabul edilmesi kapitülasyonlar üzerinde yürüyen müzakerelerde aleyhte bir gedik açılması anlamına gelecekti. Ayrıca, on yıllarca Türk topraklarında her tür anarşiyi uygulayan illegal örgüt yöneticilerinin de elini kolunu sallayarak Türkiye'ye dönmesi anlamına gelecekti. Montagna görüşmesinden bir hafta sonra, Newark News gazetesini temsilen Lozan'da bulunan Ermeni asıllı Amerikalı gazeteci Cecil Dorian Bristol'a "İsmet Paşa ile yaptığı görüşmeden sonra, Türklerin kapitülasyonların tamamen kaldırılması haricindeki hiçbir teklifi kabul etmeye yanaşmadıklarını…" söylemiştir.[62]

Ocak ayı, kapitülasyonlar ile ilgili görüşmelerin kıran kırana geçtiği bir dönemdir. Fakat Lord Curzon galip bir devletin mağluba antlaşma dayatma hakkı bulunduğu prensibinden hareketle Türk Heyeti üzerinde baskı kuruyor ve uzlaşmaz bir tutum sergiliyordu. Bu durum Bristol günlüklerinde acıka görülür. Günlüklerde görülen diğer keyfiyet, Lord Curzon'un müzakerelerdeki rahatsız edici tavrı ve olayları ele alırken kullanmış olduğu İngiliz yanlısı pragmatist tutumdur.[63] Ocak ayındaki diğer önemli gelişme Ruhr Havzası üzerindeki Fransa ila Almanya arasındaki anlaşmazlık sonucu yükselen tansiyondur.

Bristol günlüğüne, 17 Ocak tarihinde İsmet Paşa ile yapmış olduğu özel bir görüşmenin detaylarını not etmiştir. Bu görüşmede Musul sorunu gündeme gelmiş fakat Bristol Amerikan heyetinin bu tür konulara müdahil olmak istemediğini, açık kapı ilkesinin savunduğunu söylemiştir. İkinci olarak ele alınan konu kapitülasyonlardır. Bu konu ile ilgili olarak İsmet Paşa, Lord Curzon'a bir mektup gönderdiğini söylemiştir. Bristol önce bu mektubun içeriğini öğrenmeye çalışmış ve daha sonra kapitülasyonların yerine ikame edilebilecek yeni yönetim ele alınmıştır. Bristol, kapitülasyonların kaldırılması durumunda bir geçiş rejiminin

---

[58] **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler**, a.g.e. C. III, s. 187.

[59] Leland J. Gordon, *"Turkish American Controversy Over Nationality"*, **The American Journal of International Law,** 25 (4), s. 666.

[60] **LCMD, Papers of Mark L. Bristol-IV**, *War Diary,* December 31, 1922.

[61] **LCMD, Papers of Mark L. Bristol-IV,** *War Diary,* December 31, 1922.

[62] **LCMD, Papers of Mark L. Bristol-IV,** *War Diary,* January 2, 1923. s. 3; **The Mail,** *Turks Force Crises,* December 3, 1922; **New York Times,** *"Curzon Confers With Ismet Pasha"*, January 15, 1923. s. 8; **Washington Post,** *"Lausanne Hope Dim"*, January 6, 1923. s. 1.

[63] **LCMD, Papers of Mark L. Bristol-IV,** *War Diary,* January 5, 1923. s. 2.

kurulmasından yanaydı.[64] Görüşmenin gerçekleştiği tarihler, Bağlaşık antlaşma taslağı söylentilerinin artık açıktan konuşulmaya başlandığı bir döneme rast gelmektedir ve Bristol bundan önceki görüşmelerinde de İsmet Paşa'dan Türk tarafının da bir karşıt antlaşma taslağı hazırlayıp hazırlamadığını öğrenmek istemiş hatta Türk tarafını böyle bir taslak hazırlanması için yönlendirmeye çalışmıştır. İsmet Paşa, karşıt bir taslağa sahip olunmadığı cevabını vermiştir.[65]

Bu esnada Bağlaşık taslağının hazırlanması çalışmaları devam ediyordu. Taslağın istenilen şekle sokulması amacıyla, tam yetkili müzakereciler kendi aralarında bir müzakere takvimi hazırlamışlardı. Takvim 24 Ocak'ta Lord Curzon'un talimatlarına uygun olarak Bağlaşıklara ve Amerikan temsilcilerine dağıtılmıştır. Buna göre; 25 Ocak'ta alt komisyonların çalışmaları tamamlanacak, Bompard'ın ve M. Garroni'nin Başkanlık yaptığı komisyonlar nihai toplantılarını 26 Ocak'ta yapacak ve 27 Ocak'ta Türk Heyetine sunulacak antlaşma taslağının gözden geçirilmesi bitirilecekti. 28 Ocak'ta Üç Bağlaşık devlet antlaşma taslağı üzerinde son incelemeyi yapacak ve taslak Türk Heyeti hariç diğer devletlere dağıtılacaktı. 29 Ocak Pazartesi günü, herkesin incelediği taslak Türk Heyetine, Boğazlar ile ilgili sözleşme de Ruslar ile Bulgarlara teslim edilecekti. 31 Ocak'ta taslak resmi olarak Türklere sunulacak, 1 Şubatta son müzakereler yapılacak ve 2 Şubat'ta Bağlaşıklar Lozan'dan ayrılacaktı. Taslak hakkında bilgi sahibi olan İsmet Paşa, 27 Ocak'ta Musul'dan feragat edilerek Barış'ın sağlanabileceği görüşünü telgraf ile Ankara'ya bildirmiştir. Çözülemeyen başlıca sorunlar; Musul, adli kapitülasyonlar, Trakya Sınırı, tazminat ve tamirattan oluşmaktaydı. Musul sorunundaki direnç, mali sorunların daha da ağırlaştırılmasına neden olmuştu.[66]

Lozan'da zorlu müzakerelerin gerçekleştiği esnada TBMM de, 25 Ocak ve 28 Ocak tarihlerinde iki gizli oturum yaparak gelişmeleri ve bundan sonra izlenecek stratejiyi belirlemeye çalışıyordu. Görüşmeler sonrasında İsmet Paşa'ya yeni bir talimat gönderilmesine karar verilmiştir.[67] Mustafa Kemal, 28 Ocak'ta İsmet Paşa'ya gönderdiği telgrafta sorunun sadece Musul olmadığını ve İngilizlerin ve Fransızların barış yapmak istemediğinin görüldüğünü bildirmiştir. Sorun sadece Musul olsaydı, bir çözüm bulunabilirdi.[68] Bu yazışmalar Mustafa Kemal ve İsmet Paşa'nın barışın sağlanabilmesi için Musul'dan vazgeçmeyi ciddi olarak düşündüğünü göstermektedir.

Amerikan temsilcileri 29 Ocak günü taslağı inceleyerek, Amerikan çıkarlarına aykırı madde olup olmadığını belirlemeye çalıştılar. Türk mahkemelerinde görevlendirilecek yabancı yargıçların Lahey'den seçilecek olması Amerikan yargıçlarının önünü kapatmıştı. Duyun-u Umumiye ve Muharrem Kararnamesi ile ilgili de bazı sorunlar mevcuttu. Ekonomik maddeleri Gillespie inceleyerek bir bildiri hazırlayacaktı. Antlaşma taslağı genelde Amerikan çıkarlarına zarar verecek madde içermiyordu. Aynı günün akşamı Amerikan Heyeti kendi arasında bir toplantı yaparak taslağı Amerikan çıkarları açısından ele almış, akşamüstü biraz da taslak ile ilgili ne düşünüldüğünü öğrenmek için Türk Heyetine bir yemek vermiştir.

---

[64] **LCMD, Papers of Mark L. Bristol-IV,** *War Diary,* January 17, 1923. s. 4.

[65] **LCMD, Papers of Mark L. Bristol-IV,** *War Diary,* January 17, 1923. s. 3.

[66] Şimşir, **Lozan Telgrafları-I….,** s. 448-50; **Los Angeles Times,** *"Turk Must Sign Lausanne Pact or Fight",* January 26, 1923. s. 1; Lord Curzon, istihbarat servisi tarafından eline ulaştırılan şifre telgraf çözümlerinden, İsmet Paşa'nın ya 2 Şubat akşamı taslağı kabul edeceği ya da Konferansı kesmeyerek ara verilmesini isteyeceği görüşünü edinmişti. Bu nedenle müzakere pozisyonundan geri adım atmayı düşünmüyordu. Keith Sharp Jeffrey, *"Lord Curzon and the Use of Secret Intelligence at the Lausanne Conference: 1922-1923",* **Turkish Year Book, 1993.** s. 85-86.

[67] **TBMM Gizli Celse Zabıtları,** D. 1, C. 3, İctima Senesi: 3, 28 Kanunusani 1339 (28 Ocak 1923), 182. İçtima, 2. Celse. s. 1238-58; *The Special Mission at Lausanne to the Secretary of State*, Lausanne, January 25, 1922, **PRFRUS 1923,** C. II, a.g.e., s. 959; Karacan, a.g.e., s. 209-10; Arıkan, a.g.e., s. 71; **LCMD, Papers of Mark L. Bristol-IV,** *War Diary,* January 30, 1923.

[68] Şimşir, **Lozan Telgrafları-I….,** s. 457.

Yemekte Rıza Nur, Türk tarafının Amerika ile antlaşma müzakere etmeye hazır olduğunu söylemiştir.[69]

Bu esnada ABD Dışişleri Bakanlığı, temsilcilerine fırsatlar elverişli hale geldiğinde Bağlaşık-Türk antlaşmasının imzalanabilmesi için girişimde bulunmaları talimatını vermiştir.[70] Bu amaçla, taslak resmi olarak Türk Heyeti'ne teslim edilmeden önce, bir uzlaşma yolu bulabilmek ümidiyle Bristol, Curzon ile görüştü. Ertesi gün Bristol, Lord Curzon ile özel bir görüşme yaparak, Amerikan heyetinin Lozan'da bir antlaşma imzalanması için elinden geleni yapacağını söyledi. Görüşmede Curzon, Amerikalıların Konferans süresince yaptıklarına teşekkür ederek; "bu küçük İsmet ile *(Little Ismet)* anlaşmak imkansız, her şeye hayır diyor ve sonra klişe haline gelen söylemi, Türkiye'nin bağımsızlığından ve egemenliğinden dem vuruyor" demiştir.[71] Bristol Curzon'u uzlaşma elde etmek için ikna edememiş fakat Cuma günü ayrılacağını söyleyen Curzon'un blöf yaptığını fark etmiştir.[72]

Bağlaşık taslağı resmi olarak Türk Heyetine teslim edilmeden bir gün önce, 30 Ocak'ta *Washington Post*'ta yayınlanan bir makale, antlaşma taslak maddelerinin Türkler tarafından kabul edilemeyecek kadar ağır olduğunu ve Türklerin bir Cumhuriyet idaresi kurarak kendi kendini yönetmesine izin verilmesi gerektiğini yazmıştır. Aslında Lord Curzon ve Amerikan Başdelegesi Child haricindeki hemen herkes Bağlaşık taslağının hakkaniyetten uzaklığının farkındaydı. Yoğun kara propagandaya rağmen *Washington Post*'ta yayınlanan makale Türkler lehine fikir beyan eden birkaç cılız sesten bir tanesiydi.[73]

Bağlaşık taslağı ile ilgili tartışmalar sürerken gerçekleşen önemli bir gelişme; 30 Ocak'ta, Türkiye ile Yunanistan arasında müzakere edilen mübadele sözleşmesinin imzalanmış olmasıdır. Sözleşme, birinci maddedeki hükme göre; 1 Mayıs 1923 tarihinde yürürlüğe girecekti.[74] Bağlaşıklar, hazırladıkları taslağı 31 Ocak'ta resmen Türk Heyeti'ne teslim etmiştir. Taslak basına sızmıştı ve bir gün önce, İtalyan ve Fransız delegeleri taslak hakkında İsmet Paşa'ya bilgi vermişlerdi ve İsmet Paşa taslağı kurye ile Ankara'ya göndermişti.[75]

Taslak, 150 sayfa, 160 madde ve 9 bağlı belgeden oluşuyordu. Lozan Konferansı'nı gazeteci olarak takip etmiş olan A. Naci Karacan, Bağlaşıkların antlaşma taslağını "koca belge" olarak tanımlar ve taslağın barış amacıyla değil, Türkiye'nin her çeşit egemenliğini elinden almak için hazırlandığını kaydeder. Gerçekten de Bağlaşık taslağı tek taraflı olarak hazırlanmıştı ve bazı konular müzakerelerde gündeme getirilen uzlaşma noktalarından daha da ileri götürülmüştü. Bristol ile yaptığı özel görüşmede İtalyan ikinci delegesi Montagna da bu durumu itiraf etmiştir.[76]

---

[69] **LCMD, Papers of Mark L. Bristol-IV**, *War Diary*, January 29, 1923.
[70] **LCMD, Papers of Mark L. Bristol-IV,** *War Diary*, January 30, 1923.
[71] **LCMD, Papers of Mark L. Bristol-IV**, *War Diary*, January 30, 1923.
[72] **LCMD, Papers of Mark L. Bristol-IV**, *War Diary*, January 30, 1923.
[73] **Washington Post,** *"America and Turkey"*, January 30, 1923. s. 6.
[74] Engin Berber, Mübadeleye Bugünden Bakmak", **80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu,** (143-168), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005. s. 143; Şimşir, **"Lozan'a Göre Azınlıklar……….,** s. 177.
[75] Şimşir, **Lozan Telgrafları-I….,** s. 463.
[76] **LCMD, Papers of Mark L. Bristol-IV,** *War Diary*, January 29, 1923; Karacan, a.g.e., s. 221-22; **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler,** a.g.e. C. II, s. 32-34; Grew, **Atatürk ve İnönü….,** s. 37; Sonyel, **Gizli Belgelerle….,** s. 124-25, 130-31; Bağlaşık Antlaşma Taslağı Türk Heyetine teslim edildikten sonra Lord Curzon Henderson'a; *"Türkler (verdiğimiz taslak üzerinden) anlaşma imzalayarak geri dönerlerse Meclislerinde böyle kötü bir anlaşmayı imzaladıkları için, imzalamadan geri dönerlerse üç ay boyunca boşuna bir sürü para harcadıkları için görevden uzaklaştırılacaklardır…. her iki durumda da okkanın altına giderek cezayı yiyecekler, fakat onlar için hiç üzülmüyorum çünkü hayatımda onlar gibi bir sürü dik kafalı, aptal ve rahatsız edici insanı bir arada görmedim."* demişti. Türk Heyeti'nin Ankara ile yazışmalarından haberdar olan Curzon Ankara'daki iç durumu ve İsmet Paşa'ya yönelik muhalefeti de yakından bilmekteydi. Jeffrey, Sharp, a.g.m., s. 83.

Taslağın resmi olarak sunulduğu gün yapılan oturumda Lord Curzon Bağlaşık teklifi üzerinde müzakere açmış ve cevabın bir an önce verilmesini istemiştir. Bu esnada Bağlaşık antlaşması imzalandıktan hemen sonra Türk Heyeti ile imzalanacak ayrı antlaşma için müzakerelere hazır bekleyen Amerikan Dışişleri Bakanlığı da üzerinde müzakere edilecek antlaşma taslağını hazırlamıştı ve gerektiği an taslak telgraf ile Başdelege Child'a gönderilecekti.[77] Dışişleri Bakanlığı'nın talimatıyla, 31 Ocak günü Başdelege Child Konferans'ta bir bildiri okuyarak, Amerika'nın Konferansa katılma amaçlarını açıklamış ve barışın tesisi için Amerikan Hükümeti'nin istekliliğinden bahsetmiştir. Konuşmada açıkça söylenmese de satır aralarında Bağlaşıkların sunmuş olduğu taslak destekleniyordu. Child'a göre; Türkiye taslağı reddederse elde ettiği kazanımları da kaybedebilirdi.[78]

Child'ın bu tutumuna rağmen, Bristol'un yönlendirmesi ile diğer Amerikalı temsilciler, İstanbul Ticaret Komiseri J. Gillespie ile Bristol'un Emir Subayı O. J. Wheeler İsmet Paşa'ya taslağı kabul etmemesini söylemişler ve direnmesi için teşvik etmişlerdir. Hatta Gillespie, gayri adil bulduğu antlaşma taslağını "şu İngiliz barışı" diye adlandırmıştır.[79] Ermeni taleplerine yakın olan Child, haklılığına inanmasa da öncelikli olarak İngiliz çıkarlarını destekliyordu. Daha sonra yazdığı raporlarda da bu durum açıkça ortaya çıkmıştır.

Müzakereler esnasında Bağlaşık taslağını destekleyen ve barış için iyi bir fırsat olduğunu söyleyen Başdelege Child, Konferans'ın bittiği gün Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporda; "Türklerin Bağlaşık taslağında reddettikleri maddelerin bazılarının gerçekten mantıksız *(imprudent)* ve karşı tarafı incitici *(harmful)* olduğunu" itiraf etmiştir. Child, Konferans'ın başarısız olmasının nedeninin, Bağlaşıklar arasında birlik olmaması, Lord Curzon'un Türk Milliyetçiliğini önemsememesi ve Türklerin inatçı direnci olduğunu düşünüyordu.[80] Oysa Child, taslak Türk Heyetine teslim edildikten sonraki müzakerelerde Türklerin istediklerini aldıklarını söylüyor ve taslağı destekliyordu. Bu destekte, kapitülasyonları kaybetmemek endişesi ve Musul'da Curzon tarafından söz verilen petrol paylarının etkisi büyüktü.

Son dört güne sığdırılan yoğun diplomasi faaliyetlerinde huzlaşma sağlanamadığı için Lord Curzon 5 Şubat'ta Lozan'dan ayrılmıştır. Curzon'dan iki gün sonra, 7 Şubat'ta da İsmet Paşa, Bükreş,Köstence yolu ile Türkiye'ye döndü. Karaağaç'ta konuşlu Yunan kıtalarının arasından geçmemek için daha uzun olan Romanya güzergahı tercih edilmiştir.[81] Böylece ilk tur Lozan müzakereleri sona ermiştir.

Dönüş yolunun bir kısmında Amiral Bristol ile İsmet Paşa aynı trende seyahat etmiş ve ikili arasında Türk Barış şartlarını ortaya koyan bir görüşme gerçekleşmiştir. Günlüklere göre, İsmet Paşa İstanbul'a döner dönmez vakit geçirmeksizin Ankara'ya gitmek istiyordu. Bristol, İsmet Paşa'dan Türkiye'deki Amerikalıların bundan sonraki durumu ve statüsü hakkında bilgi almak istemiştir. İsmet Paşa, Amerikalıların statüsünü aynen devam edeceği cevabını vermiştir. Bristol ayrıca Ankara'daki temsilcileri ile şifre telgraf ile yazışmasına izin verilmesini istemiştir ve İsmet Paşa bu talebi defterine not ederek Ankara'ya dönünce ilgileneceğini söylemiştir. Bristol ayrıca İsmet Paşa'ya, Konferans'taki herkesin kendisinin kişiliğinden büyük hoşnutluk duyduğunu iletmiştir. İsmet Paşa'nın "… Bağlaşıklar neden bize

---

[77] *The Secretary of State to the Special Mission at Lausanne*, Washington, January 27, 1922, **PRFRUS 1923,** C. II, a.g.e., s. 960.

[78] *The Special Mission at Lausanne to the Secretary of State*, Lausanne, January 31, 1922, **PRFRUS 1923,** C. II, a.g.e., s. 962-64; **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler,** a.g.e. C. II, s. 46-48; Karacan, a.g.e., s. 229-30; **LCMD, Papers of Mark L. Bristol-IV,** *War Diary*, January 31, 1923.

[79] Sonyel, **Gizli Belgelerle…,** s. 134.

[80] *The Special Mission at Lausanne to the Secretary of State*, Lausanne, February 4, 1922, **PRFRUS 1923,** C. II, a.g.e., s. 966-67; Karacan, a.g.e., s. 236; Grew, **Atatürk ve İnönü….,** s. 43; **New York Times,** *"Ismet Quitting Lausanne"*, February 7, 1923. s. 2.

[81] A.g.e., s. 251.

karşı bu şekilde bir tavır aldı…” sorusuna Bristol “… Bağlaşıkların Türk karakterinin son yıllarda değiştiğini anlayamadıklarını ve halen eski düşünce sistemine sahip Türklerle müzakere ettiklerini sandıklarını düşünüyorum…” cevabını vermiştir.[82]

Sonuç

Lozan Konferansı Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan önceki ilk resmi antlaşma olarak diplomasi tarihimizde önemli bir yere sahiptir. Lozan Konferansı müzakereleri ile ilgili olarak bugüne kadar çok sayıda kitap, makale yazılmış ve hatıratlar ile günlükler kaleme alınmıştır. Konferans toplandığı dönemde İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiseri olan Amiral Bristol'un günlükleri ve raporları incelendiğinde Lozan'da nasıl bir çıkara dayalı bir müzakere trafiğinin devam ettiği açıkça görülür.

[82] **LCMD, Papers of Mark L. Bristol-IV**, *War Diary*, February 8, 1923.

Kaynakça

A-Arşiv Belgeleri

Library of Congress Manuscript Division, The Papers of Mark L. Bristol-IV, *War Diary,* November 7, 1922- February 14, 19203.

Library of Congress Manuscript Division, LCMD, Papers of Mark L. Bristol-V, *War Diary,* March 1, 1923- July 24, 1923.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, D. 1, C. 3, İctima Senesi: 3, 28 Kanunusani 1339 (28 Ocak 1923), 182. İçtima, 2. Celse.

TBMM, Zabıt Ceridesi, D. I, C. 28, İçtima Senesi: 4, Yirminci İçtima, 1. Celse, 8 Nisan 1339 (1923).

B-Diğer Kaynaklar

Berber, Engin, Mübadeleye Bugünden Bakmak", **80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu,** Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005.

Bilal Şimşir, **Lozan Telgrafları-I, (1922-1923),** Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990. s. 303,[1]

-------------, **Lozan Telgrafları-II (Şubat –Ağustos 1923),** Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994.

Bilmez, Bülent, *"The Place of the Turkish Independence War in the American Press (1918-1923)"*, **Turkish Yearbook,** C. 31. Ankara 2000.

Çiçek, Kemal *"Amerikan Ermeni Derneklerinin Lozan Görüşmeleri Esnasındaki Faaliyetleri"*, **80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu,** Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005.

DeNevo, John, **American Interests and Policies in Middle East, 1900-1939,** 2nd Edition, Minnesota: University of Minnesota. 1968.

Edwin L. James, *"Shadow of Failure Seen at Lausanne"*, **New York Times,** November 30, 1922.

-------------, *"Turks Blocked in Attempt to Regain Western Thrace"*, **New York Times,** November 23, 1922.

-------------, *"Turks Proclaim Banishment Edict to 1.000.000 Greeks"*, **New York Times,** December 2, 1922.

-------------, *"Shadow of Failure Seen at Lausanne"*, **New York Times,** November 30, 1922.

Gordon, Leland J., *"Turkish American Controversy Over Nationality"*, **The American Journal of International Law,** 25 (4).

-------------, **American Relations with Turkey, 1830-1930 An Economic Interpretation,** Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1932.

Grabill, Joseph L. **Protestant Diplomacy and the Near East, Missionary Influence on American Policy,** 1810-1927, Minnesota: University of Minnesota, 1971. s. 214.

Grew, Joseph C., **Atatürk ve İnönü, Bir Amerikan Elçisi'nin Hatıraları,** (Çev. Muzaffer Aşkın), İstanbul: Akşam Kitap Kulübü. 1966.

Jeffrey, Keith Sharp, *"Lord Curzon and the Use of Secret Intelligence at the Lausanne Conference: 1922-1923"*, **Turkish Year Book, 1993.** s. 85-86.

Karacan, Ali Naci, **Lozan,** 2. Baskı, Haz. Hulusi Turgut, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

Los Angeles Times, *"Secret Treaties at Lausanne"*, November 29, 1922.

Los Angeles Times, *"Turk Must Sign Lausanne Pact or Fight"*, January 26, 1923.

Malkasian, Mark *"The Disintegration of the Armenian Cause in the United States, 1918-1927"*, **International Journal of Middle East Studies,** 1984, 16 (3).

Marashlian, Levon, **The Armenian Question from Sérves to Lausanne, Economics and Morality in American and British Policies 1920-1923**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of California, 1992.
Meray, Sehal L., **Lozan Konferansı Tutanaklar-Belgeler,** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969. C. I-VIII.
New York Times, *"Constantinople Press Attacks Mr. Child"*, January 15, 1923.
New York Times, *"Curzon Confers With Ismet Pasha"*, January 15, 1923.
New York Times, *"Ismet Quitting Lausanne"*, February 7, 1923.
New York Times, *"Turks Declare Plans to Slay Armenians, Dr. Barton Reports Nationalists Prepared for Massacres When Allied Troops Withdrew"*, February 1920.
New York Times, *"Turks Wants to Stay Greeks to Return"*, February 8, 1923. s. 2.
Pasley, Kaye Suzanne, **The Collapse of British Imperilasm in Turkey 1919- to 1923,** Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mississippi State University. 1998.
Papers Related to The Foreign Relations of US 1923, C. II, Washington: Government Printing Office, 1938.
Semiz, Yaşar, **Türk Amerikan Münasebetleri Işığında Chester Demiryolu Projesi 1909-1926**, Ankara: Sakarya Kitabevi, 1995..
Sonyel, Salahi R., *"İngiliz Gizli Belgelerine Göre Lozan Konferansı'nın Perde Arkası"*, **80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu,** Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005.
Şimşir, Bilal *"Lozan'a Göre Azınlıklar",* **80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu,** Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005.
-------------, *"Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey'in Vaşington Büyükelçiliği (1920-1927)"*, **Belleten,** Ankara: C. XLI, S., 162, Nisan 1997.[1]
The Mail, *Turks Force Crises,* December 3, 1922.
Turan, Ömer, "Lozan Konferansı'nda Amerikan Misyonerleri", **80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu,** Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005.
Wall Street Journal, *"United States Supports Allies Against Turks"*, December 29, 1922.
Washington Post, *"America and Turkey"*, January 30, 1923.
Washington Post, *"Lausanne Hope Dim"*, January 6, 1923.
Washington Post, *"Turkish Faith"*, December 30, 1922.
Yaylalıer, Dinç, **"***Türk Amerikan İlişkilerinde Amiral Mark Bristol'un Rolü 1919-1927"*. **Türk Yurdu,** 1998.